

**Próba adaptacji i walidacji polskiej wersji
The Interpersonal Support
Evaluation List (ISEL)
– Kwestionariusz Spostrzeganego
Wsparcia Społecznego**

Ewa Szlachta*

*Instytut Psychologii Pracy, Bezrobocia i Zdrowia
Uniwersytet w Bremie*

THE ADAPTATION AND PRELIMINARY VALIDATION OF THE POLISH VERSION
OF THE INTERPERSONAL SUPPORT EVALUATION LIST (ISEL)

Abstract. The objective of the study was to develop the Polish version of The Interpersonal Support Evaluation List (ISEL) and evaluate its psychometric properties. The sample of 154 people completed a set of questionnaires: The Interpersonal Support Evaluation List, The Social Support Questionnaire F-SozU K-22, and The NEO-Five Factor Inventory. The ISEL scale was completed again after six weeks by 126 participants. The analysis confirmed the satisfactory psychometric properties of the Polish version of the ISEL. The internal consistency estimates were found to be sound: Cronbach's $\alpha = 0.90$ for the total score and from 0.69 to 0.79 for the subscales. The stability of the responses (test-retest) was also satisfactory: $r(124) = 0.72$; $p < 0.001$ for the total score and $0.47 - 0.74$; $p < 0.001$ for the subscales. The construct validity was confirmed by the correlation analysis between the total and subscale scores of the ISEL with the F-SozU K-22 and the NEO-FFI questionnaires as well as the correlations between the total score of the ISEL and its subscales. The structure of the Polish version of ISEL obtained in factor analysis was not similar to the original version. While using the scale it is recommended to interpret only the total score. Further research on this questionnaire is needed.

* Adres do korespondencji: Instytut Psychologii Pracy, Bezrobocia i Zdrowia, Uniwersytet w Bremie, Grazerstrasse 2a, 28359 Bremen; e-mail: ewa.szlachta@gmx.net

Dziękuję Panu Profesorowi Krisowi Kaniastemu za konsultacje podczas pracy nad tłumaczeniem kwestionariusza.

PROBLEMY DEFINICYJNE WSPARCIA SPOŁECZNEGO

Pomimo że wsparcie społeczne cieszy się dużym zainteresowaniem zarówno w obszarze badań społecznych, jak i w praktyce terapeutycznej, pojawiają się istotne rozbieżności dotyczące definicji pojęcia. Od początku zainteresowania tematyką wsparcia społecznego w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku do chwili obecnej uwaga badaczy skupia się przede wszystkim tylko na jego pewnych podstawowych właściwościach. Ponadto w wielu badaniach nie stosowano wystandaryzowanych narzędzi pomiarowych, które odwoływałyby się do określonego modelu teoretycznego (Vaux, 1992 – za: Hupcey, 1998). Główną przyczyną wymienionych trudności jest to, iż wsparcie społeczne jest pojęciem wielowymiarowym, a próby jego definicji mają z reguły charakter praktyczny. Najczęściej rozumiane jest jako działania pomocne przejawiające się w takich formach, jak np. pomoc materialna, informacyjna, wsparcie emocjonalne.

W literaturze przedmiotu rozróżnia się pomiędzy siecią społeczną, integracją społeczną oraz wsparciem społecznym. *Sieci społeczne* są to obiektywnie istniejące struktury socjalne i kulturowe (rodzina, społeczność lokalna itp.), będące podstawą integracji i wsparcia społecznego. *Integracja społeczna* oznacza przynależność (zakorzenienie) do sieci społecznych. Jest ona przeciwieństwem izolacji społecznej i stanowi warunek dla wsparcia społecznego. Jeśli jednostka nie zna nikogo, to nie ma tym samym na kogo liczyć w razie trudności (Schwarzer, 2000; por. także Keupp, 1989). Stopień integracji społecznej odzwierciedla ilość i struktura kontaktów jednostki z grupą (siecią społeczną), jak np. liczba osób, siła więzi czy czas trwania i rodzaj kontaktów społecznych (Schwarzer, 2000; Schwarzer, Leppin, 1991). *Wsparcie społeczne* oznacza z kolei interakcje jednostki z otoczeniem, które mają na celu ochronę bądź złagodzenie negatywnych skutków spowodowanych stresującym zdarzeniem (Cohen i in., 1985). Cobb (1976, s. 300) opisuje wsparcie społeczne jako informacje napływające do jednostki, które pozwalają jej wierzyć, że istnieje ktoś, kto się o nią troszczy, lubi (kochają); że jest ona szanowana i ceniona; dają jej poczucie bezpieczeństwa i przynależności do grupy społecznej opartej na wzajemnej komunikacji i zobowiązaniach. Schwarzer (2000, s. 52) rozumie pod tym pojęciem interakcje pomiędzy dwiema lub większą liczbą osób, mające na celu zmianę stresującej sytuacji, która negatywnie wpływa na jednostkę, a w przypadku, gdy jest to obiektywnie niemożliwe, ułatwienie radzenia sobie z jej szkodliwymi skutkami. W badaniach empirycznych dokonuje się najczęściej pomiaru trzech kategorii wsparcia (Sarason, Sarason, Pierce, 1990, s. 12 – za: Hupcey, 1998, s. 1237). Są to wspomniane powyżej: (a) *integracja społeczna i sieci wsparcia*, (b) *otrzymywane wsparcie społeczne*, które ma charakter retrospektywny i służy do pomiaru uzyskanej przez daną osobę pomocy w określonym przedziale czasowym, oraz (c) *spostrzegane (oczekiwane) wsparcie społeczne*, które mierzy przekonanie jednostki na temat dostępności sieci wsparcia w potrzebie (Knoll, Schwarzer, 2006).

Wsparcie społeczne odgrywa istotną rolę w procesie radzenia sobie. Jako zasób zewnętrzny może działać na dwa sposoby: jako tzw. *efekt główny*, który

polega na bezpośredniej ochronie przed działaniem stresorów lub modyfikacji procesu spostrzegania stresujących zdarzeń, lub jako *bufor* dla negatywnych skutków stresujących zdarzeń, a więc objawia się dopiero wówczas, gdy takie zdarzenie miało miejsce (Cohen, Hoberman, 1983; Cohen i in., 1985).

Jak już wspomniano, wsparcie społeczne jest konstruktem wielowymiarowym. Obok wymienionych powyżej rodzajów wsparcia dokonuje się m.in. także pomiaru źródła i zadowolenia z otrzymywanej pomocy (np. SSQ – Sarasoni i in., 1983; UCLA-SSI – Dunkel-Schetter, 1986), udzielania wsparcia (np. UCLA-SSI – Dunkel-Schetter, 1986; BSSS – Schluz, Schwarzer, 2003), zapotrzebowania i poszukiwania wsparcia (np. skale BSSS – Schulz, Schwarzer, 2003).

Operacjonalizacja konstruktów stanowi podstawę przy wyborze narzędzi pomiaru w zależności od przedmiotu badań. Takie postępowanie przyczynia się do podniesienia ich jakości oraz umożliwia porównywanie uzyskiwanych wyników. Celem przeprowadzonego badania było utworzenie polskiej wersji opracowanego na początku lat osiemdziesiątych w Stanach Zjednoczonych i powszechnie stosowanego Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (The Interpersonal Support Evaluation List, ISEL; Cohen, Hoberman, 1983; Cohen i in., 1985). Kwestionariusz służy do pomiaru spostrzeganej dostępności czterech form wsparcia społecznego (wsparcie poznawcze, materialne, dowartościowanie i przynależność), które zdaniem autorów odgrywają istotną rolę w radzeniu sobie w różnych sytuacjach stresowych.

Podstawy teoretyczne kwestionariusza opierają się na koncepcji buforowej wsparcia społecznego, według której spostrzeganie dostępności wsparcia z otoczenia stanowi bufor łagodzący negatywne skutki stresu, oraz hipotezie Cohena i McKaya (1984), zakładającej, iż wsparcie społeczne jedynie wtedy ma charakter buforowy, gdy zaspokojone zostaną centralne potrzeby, powstałe wskutek stresujących zdarzeń (*stress-support-specificity-model*) (Cohen, Hoberman, 1983; Cohen i in., 1985). Struktura ISEL powstała w oparciu o analizę itemów. Autorzy opracowali listę stwierdzeń opisujących zasoby społeczne, które mogą odgrywać ważną rolę w radzeniu sobie w sytuacjach stresowych. Weryfikacji poszczególnych pozycji dokonano na podstawie oceny respondentów, czy dane stwierdzenie dotyczy ich osoby (raczej trafne albo raczej nietrafne)¹. W celu zwiększenia niezależności skal ISEL, do wersji ostatecznej wybrano tylko te pozycje, które najsilniej korelowały z pozostałymi pozycjami należącymi do danej podskali i jednocześnie najslabiej z pozycjami należącymi do pozostałych podskal (Cohen i in., 1985). Dopiero kilka lat później oryginalna studencka wersja ISEL (48 itemów) została poddana analizie czynnikowej konfirmacyjnej, która daje podstawy do przyjęcia czteroczynnikowej struktury testu. Ponadto stwierdzono istnienie jednego wspólnego czynnika drugiego rzędu (Brookings, Bolton, 1988). Wartości psychometryczne kwestionariusza ISEL (wersja 40-itemowa) zostały zbadane z udziałem studentów oraz grupy uczestników programu The Oregon Smoking Cessation (populacja ogólna).

¹ Autorzy nie podają liczby pierwotnie opracowanych itemów oraz nie opisują grupy osób badanych, które poproszono o ustosunkowanie się do poszczególnych stwierdzeń.

METODA

Opis skali oryginalnej

Interpersonal Support Evaluation List składa się z 40 stwierdzeń (wersja studencka – z 48), tworzących cztery podskale. Zadaniem osoby badanej jest ustosunkowanie się do wszystkich stwierdzeń, które dotyczą jej relacji z ważnymi osobami z jej otoczenia, poprzez zaznaczenie jednej z podanych pozycji: *całkowicie trafne* (4), *raczej trafne* (3), *raczej nietrafne* (2), *zupełnie nietrafne* (1). Wszystkie odpowiedzi przeliczane są tak, że wysoka wartość odzwierciedla wysokie spostrzegane wsparcie społeczne. Wynik dla skali ogólnej, jak też wyniki dla poszczególnych skal oblicza się poprzez zsumowanie wszystkich punktów z pozycji należących do danej skali. W celu uniknięcia tendencyjności przy udzielaniu odpowiedzi połowa pytań jest sformułowana negatywnie i wymaga rekodowania przy obliczaniu wyników.

Wynik dla skali ogólnej służy do pomiaru ogólnego spostrzeganego wsparcia społecznego. Dodatkowo kwestionariusz bada cztery rodzaje wsparcia, każdy za pomocą 10 stwierdzeń. Wsparcie poznawcze (informacyjne; *appraisal support*) ma na celu pomiar spostrzeganego dostępnosci osoby/osób, z którymi jednostka może porozmawiać o własnych trudnościach, problemach, co sprzyja lepszemu zrozumieniu własnej sytuacji. Wsparcie poznawcze oznacza także otrzymywanie informacji zwrotnych dotyczących skuteczności własnych działań. Wsparcie materialne (rzeczowe, *tangible support*) ma na celu pomiar spostrzeganego dostępnosci pomocy materialnej, finansowej, jak również bezpośrednią, konkretną pomoc na rzecz osoby potrzebującej, np. udostępnienie schronienia. Dowartościowanie (*self-esteem support*) ma na celu pomiar spostrzeganego dostępnosci pozytywnego porównywania się z innymi osobami. Daje jednostce poczucie, że inni ją akceptują, cenią i podziwiają. Przynależność (*belonging support*) ma na celu pomiar spostrzeganego obecności osób, z którymi dana osoba może spędzać czas, coś wspólnie przedsięwziąć.

Kwestionariusz służy zarówno do pomiaru indywidualnego, jak i grupowego. Czas potrzebny na ustosunkowanie się do wszystkich stwierdzeń jest nieograniczony; wynosi średnio 15 minut. Udzielanie odpowiedzi nie wymaga od respondenta żadnych dodatkowych umiejętności.

Polska wersja językowa

Ze względu na znaczną uniwersalność kulturową oraz po to, aby móc porównywać wyniki uzyskane w innych krajach, zdecydowano się na adaptację metodą translacji.

Za zgodą autorów zostało wykonane tłumaczenie testu. Obejmowało ono następujące etapy: (1) przetłumaczenie oryginału na język polski przez niezależnych tłumaczy (psycholog-anglista i dwóch psychologów z biegłą znajomością języka angielskiego; dla każdej z tych osób język polski jest językiem ojczystym); (2) analizę tłumaczeń i utworzenie jednej zgodnej wersji; (3) przekazanie uzgodnionej wersji tłumaczenia grupie osób z wykształceniem zawodowym, średnim i wyższym w celu wykrycia ewentualnych niejasności w sformułowa-

niach; (4) przetłumaczenie opracowanej polskiej wersji kwestionariusza na język angielski (*back translation*) przez profesjonalnego tłumacza (*native speaker*), w celu sprawdzenia dokładności i równoważności wersji oryginalnej i polskiej. Treść tłumaczenia odwrotnego zgadzała się z wersją oryginalną. Polskiej adaptacji nadano układ graficzny, wzorując się na wersji oryginalnej.

Osoby badane

Badanie przeprowadzono w grupie studentów zarządzania i polityki społecznej oraz wśród pracowników dwóch zakładów pracy (praca biurowa). Spośród osób poproszonych o wypełnienie trzech narzędzi: Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL); Kwestionariusza Wsparcia Społecznego (F-SozU K-22) (Sommer, Fydrich, 1989; polska wersja Z. Juczyński) oraz Inwentarza Osobowości NEO-FFI (Costa, McCrae, 1992; polska wersja Zawadzki i in., 1998a), 97 studentów i 57 osób pracujących zwróciło wypełnione kwestionariusze. Po upływie sześciu tygodni te same osoby zostały poproszone o ponowne ustosunkowanie się do stwierdzeń zawartych w kwestionariuszu ISEL. Spośród zebranych arkuszy, ze względu na brak podpisu lub błędny kod bądź też braki w odpowiedziach, do dalszej analizy wykorzystano 70 kwestionariuszy wypełnionych przez studentów i 56 przez osoby pracujące. Charakterystyka demograficzna osób badanych została przedstawiona w tabeli 1. Ze względu na to, iż w oryginale istnieje odrębna wersja skal ISEL dla studentów, można by było oczekiwać znaczących różnic w pomiarze wsparcia pomiędzy studentami a osobami pracującymi. Jednak w przeprowadzonym badaniu, ze względu na brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy wynikami w obu grupach², zdecydowano się na połączenie i wspólne analizowanie otrzymanych danych.

Tabela 1.

Charakterystyka demograficzna osób badanych

Etap badania	Grupa	Płeć	Wiek	Wykształcenie
Test	studenci	mężczyźni ($N = 35$)	$21,28 \pm 1,58$ roku	student (97 osób)
		kobiety ($N = 62$)		
	osoby pracujące	mężczyźni ($N = 22$)	$42,56 \pm 10,88$ roku	średnie (43 osoby)/ wyższe (14 osób)
		kobiety ($N = 35$)		
Retest	studenci	mężczyźni ($N = 26$)	$21,33 \pm 1,41$ roku	student (70 osób)
		kobiety ($N = 44$)		
	osoby pracujące	mężczyźni ($N = 22$)	$42,43 \pm 10,93$ roku	średnie (42 osoby)/ wyższe (14 osób)
		kobiety ($N = 34$)		

² Analiza testu t Studenta nie ujawniła istotnych statystycznie różnic pomiędzy wynikami w grupie studentów a wynikami w grupie osób pracujących dla poszczególnych skal ISEL (np. dla wyników na skali ogólnej ISEL w grupie studentów $M = 129,16$; $SD = 14,58$, a w grupie osób pracujących $M = 128,20$; $SD = 13,28$; $t(152) = 0,41$; $p > 0,05$ (istotność dwustronna).

Przebieg badania

Podczas pierwszego etapu badane osoby wypełniały kwestionariusze ISEL, F-SozU K-22 i NEO-FFI. Studenci wypełnili kwestionariusze podczas zajęć, a osoby pracujące w godzinach pracy. Każdej z osób została podana instrukcja; kwestionariusze były kodowane, a wybór kodu pozostawiono uczestnikom badania. Wszystkie osoby zostały poproszone o zapamiętanie swojego kodu w celu wpisania go podczas drugiego etapu badania. Odbył się on po upływie sześciu tygodni i obejmował ponowne ustosunkowanie się do stwierdzeń kwestionariusza ISEL. W ramach podziękowania uczestnicy badania otrzymali słodycze.

Zastosowane metody

W celu zbadania rzetelności skal ISEL posłużono się metodą współczynnika zgodności wewnętrznej α Cronbacha oraz metodą powtórzonego pomiaru (test-retest). Trafność teoretyczną oszacowano na podstawie analizy układu korelacji (r Pearsona) wyników poszczególnych podskal oraz wyników poszczególnych podskal z wynikiem ogólnym. Zbadano także związki pomiędzy wynikami kwestionariusza ISEL z wynikami kwestionariusza F-SozU K-22 oraz Inwentarza Osobowości NEO-FFI. Struktura czynnikowa kwestionariusza ISEL została zbadana poprzez przeprowadzenie analizy czynnikowej.

Do analizy statystycznej wykorzystano również kwestionariusze, w których osoba badana nie ustosunkowała się do maksymalnie trzech stwierdzeń. Wyniki obliczono na podstawie sumy pozycji wchodzących w skład danej skali. Przed zastosowaniem klucza odpowiedzi nieważną zastąpiono średnią danej pozycji testowej dla całej próby. Obliczenia zostały przeprowadzone przy użyciu pakietów SPSS 15.01 for Windows i MS Excel.

WYNIKI I DYSKUSJA

Statystyki opisowe kwestionariusza ISEL

Tabela 2 przedstawia statystyki opisowe wraz ze statystyką Z testu Kołmogorowa-Smirnowa sprawdzającego hipotezę o normalności rozkładu dla polskiej wersji Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL). Wartości średnich oraz odchyłeń standardowych są zbliżone do wartości wersji oryginalnej kwestionariusza³. W wersji oryginalnej wartości średnich dla poszczególnych podskal wynoszą od 32,90 do 34,40, a wartości odchyłeń standardowych od 4,96 do 5,98 (Cohen i in., 1985, s. 77). Wyniki statystyki Z testu Kołmogorowa-Smirnowa wskazują, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zakładającej brak różnic między rozkładem empirycznym a rozkładem normalnym dla skali ogólnej, jak i dla poszczególnych podskal polskiej wersji testu.

³ Autorzy wersji oryginalnej przedstawiają wartości średnich i odchyłeń standardowych otrzymanych w 40-itemowym teście ISEL tylko dla jednej badanej grupy.

Tabela 2.
Statystyki opisowe, statystyka testu z polskiej wersji Kwestionariusza
Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL)

Skala ISEL	Liczba pozycji	Średnia	Odchylenie standardowe	Min.	Max.	Z	Skośność	Kurtoza
Skala ogólna	40	128,80	14,08	91,00	154,00	0,85	-0,35	-0,46
Wsparcie poznawcze	10	32,89	4,67	19,00	40,00	1,28	-0,40	-0,53
Wsparcie materialne	10	33,44	4,35	22,00	40,00	1,26	-0,61	-0,14
Dowartościowanie	10	30,05	3,73	20,00	37,00	0,88	-0,29	-0,10
Przynależność	10	32,42	4,14	22,00	40,00	1,25	-0,30	-0,56

$N = 154$ (osoby badane), Min. – wartość minimalna, Max. – wartość maksymalna, Z – statystyka Z testu Kołmogorowa-Smirnowa

Rzetelność kwestionariusza ISEL

Rzetelność 40-itemowej skali oryginalnej obliczono, wykorzystując metodę zgodności wewnętrznej α Cronbacha oraz poprzez określenie stałości wyników metodą powtórzonego pomiaru test-retest (Cohen, Hoberman, 1983; Cohen i in., 1985).

Współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha dla skali ogólnej wersji oryginalnej wyniósł od 0,88 do 0,90, a dla podskal od 0,62 do 0,82. Wskaźniki zgodności wewnętrznej α Cronbacha dla polskiej wersji kwestionariusza ISEL (zob. tab. 3) są zadowalające i zbliżone do skali oryginalnej; dla skali ogólnej $\alpha = 0,90$, a dla podskal od 0,69 do 0,79.

Tabela 3.
Współczynniki rzetelności α Cronbacha polskiej wersji Kwestionariusza
Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL)

Skala ISEL	Liczba pozycji	α Cronbacha
Skala ogólna	40	0,90
Wsparcie poznawcze	10	0,79
Wsparcie materialne	10	0,72
Dowartościowanie	10	0,69
Przynależność	10	0,75

Stołość wyników dla skali oryginalnej⁴, mierzona metodą powtórzonego pomiaru (test-retest), dla skali ogólnej w odstępie dwóch dni wyniosła: $r(30) = 0,87$; $p < 0,001$, w odstępie sześciu tygodni: $r(62) = 0,70$; $p < 0,001$. Stołość wyników dla podskal w odstępie dwóch dni wyniosła: od $r(30) = 0,67$; $p < 0,001$ do $r(30) = 0,84$; $p < 0,001$, a w odstępie sześciu tygodni: od $r(62) = 0,63$; $p < 0,001$ do $r(62) = 0,69$; $p < 0,001$. Wyniki otrzymane metodą test-retest w odstępie sześciu miesięcy pozwalają przypuszczać, iż wsparcie społeczne zmienia się wraz z upływem czasu oraz istnieją różnice w stabilności różnych rodzajów wsparcia w różnych populacjach (Cohen i in., 1985, s. 79).

W przypadku polskiej wersji ISEL kwestionariusz został wypełniony po raz drugi po sześciu tygodniach. Współczynniki korelacji Pearsona dla skali ogólnej i każdej z podskal okazały się istotne statystycznie, a ich wysokie i umiarkowane (wsparcie materialne) wartości wskazują na stabilność pomiaru w czasie (zob. tab. 4). Niższa wartość współczynnika korelacji dla skali Wsparcie materialne ($r(124) = 0,47$; $p < 0,001$) w porównaniu z pozostałymi skalami ISEL sugeruje mniejszą stabilność antycypacji tej formy pomocy. Jak wskazują autorzy wersji oryginalnej, dostępność poszczególnych rodzajów wsparcia może się różnić pomiędzy populacjami. Być może osoby biorące udział w badaniu polską wersją ISEL nie mają stałego źródła pomocy materialnej, co wpływa na mniej stabilne spostrzeganie jej dostępności (por. Cohen i in., 1985). Ponadto można przypuszczać, że zapotrzebowanie, jak i subiektywne odczucie potencjalnej dostępności pomocy finansowej, rzeczowej czy usługowej często ulega zmianie pod wpływem różnorodnych czynników, jak np. utraty pracy bądź nastrojów społecznych. Niewątpliwie pomocne w tym kontekście okazać by się mogło zbadanie wpływu oceny zasobów u osób/grup, które stanowią potencjalne źródło wsparcia dla jednostki. Prawdopodobnie jeśli osoba ocenia możliwości otoczenia jako niewystarczające, może nie liczyć za bardzo na uzyskanie pomocy w danej formie.

Tabela 4.
Wskaźniki stałości wyników dla skal Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego ISEL (r Pearsona)

Grupa		Retest Skala ogólna	Retest Wsparcie poznawcze	Retest Wsparcie materialne	Retest Dowarto- ściowanie	Retest Przyna- leżność
Studenci oraz osoby pracujące $N = 126$	Skala ogólna	0,72*				
	Wsparcie poznawcze		0,71*			
	Wsparcie materialne			0,47*		
	Dowartościowanie				0,72*	
	Przynależność					0,74*

* Wynik istotny na poziomie istotności 0,001 (dwustronnie)

⁴ Podane wartości dotyczą skali 40-itemowej. Prezentując wyniki statystyk dla oryginalnych skal ISEL, autorzy nie podają stopni swobody ani poziomu istotności (zob. Cohen i in., 1985). Oba parametry zostały policzone na potrzeby niniejszej pracy (źródło: Blalock, 1972).

Trafność kwestionariusza ISEL

Trafność skal ISEL została zbadana na podstawie analizy związków pomiędzy wynikami poszczególnych podskal, jak i z wynikami skali ogólnej oraz wyników kwestionariusza ISEL z wynikami kryterium zewnętrznego – Kwestionariusza F-SozU K-22 (Sommer, Fydrich, 1989), który także mierzy spostrzegane wsparcie społeczne, oraz Inwentarza Osobowości NEO-FFI (Costa, McCrae, 1992). W celu zbadania struktury czynnikowej ISEL wykorzystano analizę czynnikową.

Przeprowadzone analizy korelacyjne (r Pearsona) wykazują istotne statystycznie dodatnie korelacje pomiędzy podskalami, jak też z wynikiem skali ogólnej, co sugeruje, że poszczególne podskale nie są zupełnie niezależne. Porównując otrzymane wyniki opracowanego kwestionariusza z dostępnymi rezultatami badań oryginalnych, można wskazać na podobieństwo wskaźników korelacji pomiędzy skalami testu. W badaniu oryginalnym analiza ujawniła następujące znaczące statystycznie korelacje pomiędzy skalami ISEL: od $r(62) = 0,40$; $p = 0,001$ do $r(29) = 0,81$; $p < 0,001$ (Cohen i in., 1985). Współczynniki korelacji dla polskiej wersji skal ISEL zostały przedstawione w tabeli 5.

Tabela 5.
Korelacje skali ogólnej i podskal Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL) (r Pearsona)

Grupa	ISEL	I Wsparcie poznawcze	II Wsparcie materialne	III Dowarto- ściowanie	IV Przyna- leżność
Studenci oraz osoby pracujące $N = 154$	Skala ogólna	0,86*	0,80*	0,77*	0,90*
	I Wsparcie poznawcze		0,57*	0,53*	0,71*
	II Wsparcie materialne			0,44*	0,62*
	III Dowartościowanie				0,66*

* Wynik istotny na poziomie istotności 0,001 (dwustronnie)

Trafność kwestionariusza została potwierdzona także wynikami analizy korelacyjnej skal ISEL z F-SozU K-22. Skala ogólna, jak i wszystkie podskale kwestionariusza ISEL wykazały dodatnie korelacje z wynikiem ogólnym oraz z podskalami kwestionariusza F-SozU K-22, co wskazuje, iż oba narzędzia mierzą podobne konstrukty. Współczynnik korelacji dla skal ogólnych kwestionariuszy ISEL i F-SozU K-22 wynosi: $r(144) = 0,64$; $p < 0,001$. Korelacje dla każdej ze skal przedstawia tabela 6.

Tabela 6.
Korelacje skali ogólnej i podskal Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL) z Kwestionariuszem Wsparcia Społecznego F-SozU K-22 (*r* Pearsona)

Grupa	ISEL	F-SozU K-22 Skala ogólna	F-SozU K-22 Wsparcie emocjonalne	F-SozU K-22 Wsparcie praktyczne	F-SozU K-22 Integracja społeczna
Studenci oraz osoby pracujące <i>N</i> = 146	Skala ogólna	0,64*	0,64*	0,54*	0,60*
	Wsparcie poznawcze	0,57*	0,58*	0,47*	0,53*
	Wsparcie materialne	0,50*	0,45*	0,51*	0,40*
	Dowartościowanie	0,46*	0,48*	0,30*	0,49*
	Przynależność	0,60*	0,60*	0,49*	0,56*

* Wynik istotny na poziomie istotności 0,001 (dwustronnie)

Cohen i współpracownicy (1985, s. 82-83) zaobserwowali istotne statystycznie ujemne korelacje między skalami kwestionariusza ISEL a narzędziami mierzącymi symptomy depresyjności i funkcjonowania psychicznego. Ponadto, na podstawie przeglądu wielu badań, Branje i współautorzy (2004) wskazują, iż osoby o wyższym poziomie ekstrawersji, ugodowości, sumienności, stabilności emocjonalnej i otwartości spostrzegają więcej wsparcia w relacjach partnerskich i są spostrzegane przez partnera jako bardziej pomocne niż osoby o niższym natężeniu wymienionych wymiarów osobowości. Na tej podstawie zdecydowano się skorelować skalę ISEL z Inwentarzem Osobowości NEO-FFI. Zaobserwowano istotne statystycznie, chociaż słabe, korelacje neurotyczności, sumienności i ekstrawersji ze skalami ISEL (zob. tab. 7).

Tabela 7.
Korelacje skali ogólnej i podskal Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL) ze skalami Inwentarza Osobowości NEO-FFI (*r* Pearsona)

Grupa	ISEL	NEO-FFI Ugodowość	NEO-FFI Neurotyczność	NEO-FFI Otwartość na doświadczenie	NEO-FFI Sumienność	NEO-FFI Ekstrawersja
Studenci oraz osoby pracujące <i>N</i> = 142	Skala ogólna	0,03	-0,34*	-0,08	0,28*	0,32*
	Wsparcie poznawcze	-0,01	-0,26**	-0,16	0,23**	0,20***
	Wsparcie materialne	0,04	-0,24**	-0,09	0,15	0,19***
	Dowartościowanie	0,05	-0,40*	0,04	0,33*	0,36*
	Przynależność	0,02	-0,25**	-0,05	0,23**	0,32*

* Wynik istotny na poziomie istotności 0,001; ** wynik istotny na poziomie istotności 0,01; *** wynik istotny na poziomie istotności 0,05 (dwustronnie)

Zgodnie z przewidywaniami, zaobserwowano istotne statystycznie ujemne korelacje pomiędzy wynikami skal ISEL a wynikami skali Neurotyczność, co pozwala przypuszczać, że istnieje ujemny związek spostrzegania wsparcia społecznego z lękiem społecznym, nadwrażliwością czy wrogością. Najwyższy współczynnik korelacji dla neurotyczności stwierdzono ze skalą Dowartościowanie – $r(140) = -0,40$; $p < 0,001$. Dane te wskazują również na istotne statystycznie dodatnie korelacje ekstrawersji ze skalami ISEL. Także dla tego wymiaru osobowości najwyższy współczynnik korelacji stwierdzono ze skalą Dowartościowanie – $r(140) = 0,36$; $p < 0,001$. Kierunki stwierdzonych zależności są zgodne z oczekiwaniami. Na przykład Cieślak i Eliaz (2006, s. 88) zwracają uwagę, że introwertycy i ekstrawertycy różnią się sposobem patrzenia na świat, co może znacznie wpływać na proces spostrzegania przez nich wsparcia. Osoby o wyższym natężeniu ekstrawersji widzą świat bardziej optymistycznie i są bardziej nastawione na otrzymywanie pomocy, w przeciwieństwie do introwertyków, którzy widzą świat raczej pesymistycznie. Neurotyków charakteryzuje z kolei m.in. tendencja do doświadczania gniewu i irytacji czy poczucie bezradności, co przypuszczalnie przekłada się na negatywne widzenie świata, jak i niskie spostrzeganie wsparcia. Uzyskane wyniki sugerują, że wymienione zmienne osobowościowe najsilniej związane są z przekonaniem jednostki o byciu akceptowanym/akceptowaną i cenionym/cenioną przez otoczenie. Otrzymane rezultaty można zinterpretować następująco: neurotycy to osoby depresyjne, nadwrażliwe, nadmiernie samokrytyczne, co koresponduje z ich słabym przekonaniem o możliwościach pozytywnego porównywania się z innymi, natomiast ekstrawertycy – jako osoby towarzyskie – częściej spostrzegają siebie jako cenionych i podziwianych przez innych.

Podobnie jak u Branje i współpracowników, w prezentowanym badaniu stwierdzono w większości przypadków (poza wsparciem materialnym) istotne statystycznie dodatnie korelacje pomiędzy sumiennością a spostrzeganym przez jednostkę wsparciem. Branje i współautorzy (2004, s. 625) wskazują, że osoby bardziej sumienne mogą trafniej oceniać zachowania osób z ich otoczenia, a zatem także możliwość uzyskania określonej pomocy, podczas gdy osoby o małej sumienności nie doceniają tego typu zachowań. Tak jak poprzednie dwa wymiary osobowości, sumiennosc była najsilniej skorelowana z dowartościowaniem ($r(140) = 33$; $p < 0,001$), co można wytłumaczyć tym, iż jednym z formalnie wyróżnionych składników tej zmiennej osobowościowej jest przekonanie o możliwościach radzenia sobie w życiu, które w dużej mierze odnosi się do porównywania siebie z innymi (por. także Cohen i in., 1985). Brak korelacji z wynikami skali Wsparcie materialne można natomiast zinterpretować poprzez analizę poszczególnych rodzajów pomocy. Wsparcie poznawcze, dowartościowanie oraz przynależność mają na celu dostarczenie informacji o trafności decyzji i działań podejmowanych przez osobę wspieraną, podniesienie jej samooceny, stworzenie poczucia akceptacji. Oczekiwanie wsparcia materialnego, które polega z kolei na przekonaniu o dostępności konkretnej pomocy rzeczowej, nie musi być związane z sumiennością. Można przypuszczać, że występuje związek sumiennosci nie tyle ze spostrzeganiem wsparcia

rzeczowego, co z zapotrzebowaniem i poszukiwaniem tego rodzaju pomocy. Osoby o małej sumienności charakteryzują się niższą potrzebą osiągnięć, niższą motywacją do zakończenia podjętych zadań czy przekonaniem o braku umiejętności (Zawadzki i in., 1998b), a zatem mogą wykazywać większe zapotrzebowanie na pomoc materialną i usługową. Natomiast osoby o wyższym natężeniu tego czynnika osobowości mogą silniej dążyć do samodzielnego pokonania trudności. Kwestia ta wymaga jednak dalszego zbadania.

W przypadku skali Ugodowość nie stwierdzono istotnych statystycznie korelacji ze skalami ISEL. Branje wraz ze współpracownikami (2004), badając związek osobowości ze spostrzeganym wsparciem w kontekście relacji rodzinnych, zaobserwowali natomiast najsilniejszą korelację pomiędzy ugodowością a przekonaniem jednostki o dostępności wsparcia. Wbrew oczekiwaniom, także dla skali Otwartość na doświadczenie nie zaobserwowano istotnego statystycznie związku z wynikami skal ISEL. Być może brak zależności pomiędzy wsparciem mierzonym kwestionariuszem ISEL a skalami Ugodowość i Otwartość na doświadczenie spowodowany jest tym, iż oba wymiary osobowości mają związek nie tyle z przekonaniem jednostki o dostępności sieci wsparcia, co z innymi rodzajami działań pomocnych, jak np. otwartość na potrzeby innych i chęć/gotowość udzielenia pomocy.

Porównując wyniki obu badań, należy jednak zwrócić uwagę na różnice w zastosowanych narzędziach pomiarowych i doborze grup. W przypadku adaptacji polskiej wersji testu ISEL grupę badaną tworzyły osoby pracujące oraz studenci, natomiast w badaniu Branje i współautorów, którego celem było sprawdzenie zależności pomiędzy wymiarami Wielkiej Piątki a przekonaniem o dostępności wsparcia ze strony innych osób oraz bycia spostrzeganym jako osoba je udzielająca, wzięło udział 285 rodzin z dwojgiem dorastających dzieci. Do pomiaru wsparcia społecznego badacze wykorzystali kwestionariusz the Relational Support Inventory (RSI – Scholte, van Lieshout, van Aken, 2001), mierzący ocenę dostępności wsparcia od konkretnych osób.

W celu sprawdzenia struktury czynnikowej wykorzystano analizę czynnikową według rotacji ortogonalnej (Varimax). Według kryterium Kaisera (wartość własna >1) wyodrębniono 12 czynników, które wyjaśniają 65% wariancji. W celu zawężenia liczby czynników wykorzystano metodę wykresu osypiska (*scree test*). Na tej podstawie można wyróżnić dwa czynniki, które wyjaśniają 29% wariancji. Wzorując się na wersji oryginalnej ISEL, także zdecydowano się na wyodrębnienie czterech czynników. Otrzymane czynniki wyjaśniają 38% wariancji (czynnik I – 12%, II – 10%, III – 10% i IV – 7%). Za kryterium pozwalające na włączenie pozycji kwestionariusza do danego czynnika przyjęto wartość ładunku co najmniej 0,40. Pozycje, których najwyższe ładunki czynnikowe były mniejsze od 0,40, zostały wyłączone z dalszej analizy: dwie wchodzące pierwotnie w skład skali Wsparcie materialne (item 2 i 23), dwie skali Dowartościowanie (item 8 i 13) oraz jedna skali Wsparcie poznawcze (item 6). W przypadku trzech pozycji, które pierwotnie wchodziły w skład podskali Przynależność (item 5, 21 i 31), oraz jednej należącej do podskali Dowartościowanie (item 24) stwierdzono, że w polskiej wersji testu były one relatyw-

nie skorelowane z dwiema składowymi. Na przykład pozycja 24 („Generalnie ludzie nie mają zbyt dużo wiary w moje siły”), należąca pierwotnie do podskali Dowartościowanie, jest skorelowana z pierwszą i drugą składową.

Ładunki czynnikowe niektórych itemów wskazują, że osoby badane polską wersją ISEL mogły inaczej rozumieć znaczenie poszczególnych sformułowań niż było to zamierzeniem autorów wersji oryginalnej (por. także: Laireiter, 1990, 1996). Z wyjątkiem czynnika IV, który zawiera cztery pozycje pierwotnie przynależące do podskali Dowartościowanie oraz jedną skali Przynależność (item 21 skorelowany jest wyżej z czynnikiem III), pozostałe trzy czynniki polskiej wersji ISEL są trudne w interpretacji treściowej. Przynależność poszczególnych pozycji oryginalnej wersji ISEL do wyodrębnionych w wersji polskiej czynników przedstawiono w tabeli 8.

Tabela 8.

**Struktura Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL).
Macierz rotowanych ładunków analizy czynnikowej**

Stwierdzenia skal ISEL	Itemy należące do poszczególnych skal ISEL w wersji oryginalnej	Zmienność wspólna (h^2)	Czynnik I	Czynnik II	Czynnik III	Czynnik IV
Procent wyjaśnionej wariancji			12%	10%	10%	7%
Wartości własne			4,64	3,97	3,96	2,69
22. Jeśli potrzebowałbym / potrzebowałabym wskazówek co do tego, jak rozwiązać swój problem osobisty, znam kogoś, do kogo mogę się zwrócić po radę	wsparcie poznawcze	51%	0,67			
12. Jest kilka różnych osób, z którymi lubię spędzać czas	przynależność	43%	0,64			
37. Mam bliższe relacje z moimi przyjaciółmi niż większość ludzi ze swoimi przyjaciółmi	dowartościowanie	43%	0,61			
5. Jest kilka osób, z którymi mogę porozmawiać, kiedy czuję się samotny/samotna	przynależność	54%	0,56		0,40	
1. Jest kilka osób, które, ufam, mogą mi pomóc w rozwiązaniu moich problemów	wsparcie poznawcze	38%	0,56			
32. Jestem bardziej zadowolony z mojego życia niż większość ludzi ze swojego życia	dowartościowanie	46%	0,55			

38. Znam przynajmniej jedną osobę, której poradom naprawdę ufam	wsparcie poznawcze	35%	0,55			
19. Jest ktoś, do kogo mogę się zwrócić po poradę, jak rozwiązać problemy w rodzinie	wsparcie poznawcze	47%	0,53			
34. Nie znam nikogo, kto urządziłby dla mnie przyjęcie urodzinowe	przynależność	34%	0,48			
7. Często spotykam się lub rozmawiam z rodziną lub z przyjaciółmi	przynależność	31%	0,46			
24. Generalnie, ludzie nie mają zbyt dużo wiary w moje siły	dowartościowanie	41%	0,42	0,48		
31. Gdybym chciał/ chciała zjeść z kimś obiad, z łatwością znalazłbym/ znalazłabym kogoś, kto by mi potowarzyszył	przynależność	50%	0,42		0,55	
17. Czuję, że nie ma nikogo, z kim mógłbym/ mogłabym podzielić się moimi najbardziej osobistymi zmartwieniami i obawami	wsparcie poznawcze	34%	0,41			
14. Gdybym zachorował/ zachorowała i potrzebował/ potrzebowała, żeby ktoś (przyjaciół, członek rodziny, znajomy) zawiózł mnie do lekarza, iałbym/ miałabym problem ze znalezieniem takiej osoby	wsparcie materialne	50%		0,70		
10. Czuję, że nie zawsze moi znajomi wliczają mnie do swojego grona	przynależność	51%		0,61		
36. W razie kryzysu rodzinnego trudno byłoby mi znaleźć kogoś, kto dałby mi dobrą radę, jak sobie z nim poradzić	wsparcie poznawcze	46%		0,56		
11. Naprawdę nie ma nikogo, kto może obiektywnie spojrzeć, jak radzę sobie ze swoimi problemami	wsparcie poznawcze	44%		0,54		
9. Jeśli musiałbym/ musiałabym dojechać na dworzec lub lotnisko wczesnym rankiem, ciężko byłoby mi znaleźć kogoś, kto by mnie podwiózł	wsparcie materialne	46%		0,53		
27. Nie jestem często zapraszany/ zapraszana, żeby zrobić coś wspólnie z innymi	przynależność	41%		0,53		

29. Gdybym musiał/musiła wyjechać na kilka tygodni, byłoby mi trudno znaleźć kogoś, kto doglądałby mojego domu lub mieszkania (kwiaty, zwierzęta, ogród, poczta itp.)	wsparcie materialne	41%		0,48		
25. Większość ludzi, których znam, ma inne zainteresowania niż ja	przynależność	23%		0,47		
35. Trudno byłoby mi znaleźć kogoś, kto pożyczyłby mi swój samochód na parę godzin	wsparcie materialne	35%		0,45		
21. Gdybym zdecydował/zdecydowała się któregoś popołudnia pójść wieczorem do kina, z łatwością znalazłby się ktoś, kto poszedłby ze mną	przynależność	59%			0,61	0,43
18. Gdybym zachorował/zachorowała z łatwością znalazłby się ktoś, kto pomógłby mi w codziennych obowiązkach	wsparcie materialne	44%			0,56	
16. Jeśli wskutek wyjątkowej sytuacji (np. awarii wody lub prądu w moim mieszkaniu lub domu) potrzebował/potrzebowałabym jakiegoś lokum na tydzień, z łatwością znalazłbym/znalazłabym kogoś, kto by mnie przyjął	wsparcie materialne	33%			0,55	
30. Naprawdę nie ma nikogo, komu mogę zaufać, jeśli chodzi o rady w sprawach finansowych	wsparcie poznawcze	40%			0,51	
26. Jest ktoś, do kogo mogę zwrócić się po poradę w sprawach planowania mojej kariery zawodowej lub zmiany pracy	wsparcie poznawcze	28%			0,50	
15. Jeśli chciałbym/chciałabym wybrać się na jednodniową wycieczkę (np. w góry, na plażę, na wieś), ciężko by mi było znaleźć kogoś, kto by mi potowarzyszył	przynależność	40%			0,47	
39. Gdybym potrzebował/potrzebowała pomocy przy przeprowadzce, ciężko byłoby mi znaleźć kogoś, kto by mi pomógł	wsparcie materialne	31%			0,45	

33. Gdybym znalazł/znalazła się bez pieniędzy 20 kilometrów od domu, jest ktoś, do kogo mógłbym/mogłabym zadzwonić, żeby po mnie przyjechał	wsparcie materialne	22%			0,41	
4. Jest ktoś, kto jest dumny z moich osiągnięć	dowartościowanie	23%			0,40	
40. Jest mi ciężko dorównać moim przyjaciołom	dowartościowanie	54%				0,70
3. Większość moich znajomych to ludzie bardziej interesujący niż ja	dowartościowanie	32%				0,56
28. Większości moich znajomych lepiej udaje się wprowadzać zmiany w swoim życiu niż mnie	dowartościowanie	33%				0,51
20. Jestem tak samo dobry/dobra w robieniu różnych rzeczy jak większość ludzi	dowartościowanie	36%				0,49
2. Gdybym potrzebował/potrzebowała pomocy w naprawieniu sprzętu domowego lub samochodu, jest ktoś, kto by mi pomógł	wsparcie materialne	32%				
6. Nie mam nikogo, przy kim czułbym/czułabym się na tyle swobodnie, aby rozmawiać o sprawach intymnych	wsparcie poznawcze	26%				
8. Większość osób, które znam, wysoko mnie ceni	dowartościowanie	19%				
13. Myślę, że moi przyjaciele uważają, że nie potrafię im dobrze pomóc w rozwiązywaniu ich problemów	dowartościowanie	16%				
23. Gdybym pilnie potrzebował/potrzebowała 250 zł, jest ktoś (przyjaciół, krewny, znajomy), kto mógłby mi je pożyczyć	wsparcie materialne	34%				

Wypisano tylko współczynniki, których wartość bezwzględna jest większa od 0,4. Kolejność itemów skal ISEL została zmieniona na podstawie analizy ich ładunków czynnikowych (od najwyższej do najniższej wartości ładunku czynnikowego w każdym czynniku).

Wyniki analizy czynnikowej wskazują na brak spójności struktury polskiej wersji ISEL w stosunku do wersji oryginalnej. Oznacza to, że pozycje, które pierwotnie należały do jednej określonej podskali, w wersji polskiej przynależą do różnych składowych. Wysokie korelacje pomiędzy podskalami dodatkowo sugerują, iż wyodrębnione skale mogą być również przejawem czynników bardziej ogólnych. W związku z tym zaleca się interpretację jedynie wyników

skali ogólnej ISEL. Warto także podkreślić, iż podczas prac nad konstrukcją oryginalnych skal ISEL nie wykorzystano analizy czynnikowej. Jedynie wersja studencka kwestionariusza została poddana analizie czynnikowej konfirmacyjnej, której wyniki dają przesłanki do tego, aby przyjąć czteroczynnikową strukturę ISEL (Brookings, Bolton, 1988). Na uwagę zasługuje stwierdzenie przez autorów powyższego badania istnienia także jednego czynnika drugiego rzędu (*general second-order social support factor*), co potwierdza słuszność interpretacji łącznego wyniku podskal ISEL jako ogólnego wskaźnika oczekiwanego wsparcia społecznego.

WNIOSKI PRAKTYCZNE

Rezultatem przeprowadzonych badań, opisanych w niniejszym artykule, jest polska wersja Kwestionariusza Spostrzeganego Wsparcia Społecznego (ISEL). Spostrzegane wsparcie społeczne jako element zasobów odgrywa ważną rolę w procesie radzenia sobie w sytuacjach stresowych. Zadowalające wartości psychometryczne oraz jasność sformułowań i przystępność w udzielaniu odpowiedzi umożliwiają łatwy pomiar spostrzeganego wsparcia społecznego zarówno u jednostek, jak i grup. Ze względu na brak zwartej struktury czynnikowej należy zachować dużą ostrożność podczas analizowania wyników poszczególnych podskal. Zaleca się także interpretowanie wyniku ogólnego.

Istotnym ograniczeniem niniejszego badania jest to, że przebadano stosunkowo niewielką i mało zróżnicowaną grupę osób. Dodatkowe badania na większej oraz bardziej zróżnicowanej próbie (np. wiek, wykształcenie) oraz ich powtórzenie w szerszym przedziale czasowym mogłyby dostarczyć więcej istotnych informacji na temat polskiej wersji testu. Niewątpliwie pomocna byłaby również praca nad strukturą kwestionariusza ISEL. Dane otrzymane na podstawie analizy czynnikowej wskazują bowiem, że polska wersja testu nie odpowiada założeniom oryginalnym. Bardzo prawdopodobne, że wyniki badania można udoskonalić, używając zrewidowanej wersji narzędzia, która powinna stanowić cel kolejnych badań. Sugeruje się poddanie poszczególnych pozycji testu dodatkowej weryfikacji treściowej. Być może tłumaczenie mniej dosłowne, ale bardziej precyzyjnie oddające ważną dla skali treść wpłynie pozytywnie na poprawę struktury czynnikowej kwestionariusza ISEL.

W Polsce istnieje niewiele standardowych metod mierzących spostrzegane wsparcie społeczne. Adaptacja kwestionariuszy jest jedną z możliwości rozpowszechniania narzędzi pomiarowych oraz stanowi impuls do prowadzenia badań nad konstrukcją oryginalnych skal.

BIBLIOGRAFIA

- Blalock, H. M. (1972). *Social statistics*. New York: McGraw-Hill.
- Branje, S. J. T., van Lieshout, C. F. M., van Aken, M. A. G. (2004). Relations between big five characteristics and perceived support in adolescents' families. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 4, 615-628.
- Brookings, J. B., Bolton, B. (1988). Confirmatory factor analysis of the interpersonal support evaluation list. *American Journal of Community Psychology*, 16, 1, 137-147.
- Cieślak, R., Elias, A. (2006). Wsparcie społeczne a osobowość. [W:] H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 68-90). Warszawa: PWN.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 300-314.
- Cohen, S., Hoberman, H. M. (1983). Positive events and social supports as buffers of Life Change Stress. *Journal of Applied Social Psychology*, 13, 2, 99-125.
- Cohen, S., McKay, G. (1984). Social support, stress, and the buffering hypothesis: A theoretical analysis. [W:] A. Baum, J. E. Singer, S. E. Taylor (red.), *Handbook of psychology and health* (s. 253-267). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Cohen, S., Mermelstein, R., Kamarck, T., Hoberman, H. M. (1985). Measuring the functional components of social support. [W:] I. G. Sarason, B. R. Sarason (red.), *Social support: Theory, research and applications* (s. 73-94). Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five Factor Inventory*. Professional Manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Dunkel-Schetter, C., Feinstein, L., Call, J. (1986). *UCLA Social Support Inventory (UCLA-SSI)* (niepublikowane narzędzie pomiarowe, University of California, Los Angeles).
- Hupcey (1998). Clarifying the social support theory – research linkage. *Journal of Advanced Nursing*, 27, 1231-1241.
- Juczyński, Z. *Kwestionariusz Wsparcia Społecznego F-SozU-K-22* (niepublikowane narzędzie pomiarowe, Instytut Psychologii Uniwersytetu Łódzkiego).
- Keupp, H. (1989). Auf der Suche nach verlorenen Identität. [W:] H. Keupp, H. Bilden (red.), *Verunsicherungen: Das Subjekt im gesellschaftlichen Wandel* (s. 47-69). Göttingen: Hogrefe Verlag für Psychologie.
- Knoll, N., Schwarzer, R. (2006). „Prawdziwych przyjaciół...”. Wsparcie społeczne, stres, choroba i śmierć. [W:] H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 29-48). Warszawa: PWN.
- Laireiter, A.-R. (1990, 1996). *Skala zur Interpersonalen Unterstützungsbeurteilung. Deutschsprachige Version der Interpersonal Support Evaluation List (ISEL) von Cohen und Hoberman* (mps, Institut für Psychologie der Universität Salzburg).
- Sarason, I. G., Levine, H. M., Basham, R. B., Sarason, B. R. (1983). Assessing social support: The Social Support Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 127-139.

- Sarason, B. R., Sarason, I. G., Pierce, G. R. (1990). Traditional views of social support and their impact on assessment. [W:] B. R. Sarason, I. G. Sarason, G. R. Pierce (red.), *Social support: An interactional view* (s. 7-25). New York: Wiley.
- Scholte, R. H. J., van Lieshout, C. F. M., van Aken, M. A. G. (2001). Perceived relational support in adolescence: Dimensions, configurations, and adolescent adjustment. *Journal of Research in Adolescence*, 11, 71-94.
- Schulz, U., Schwarzer, R. (2003). Soziale Unterstützung bei der Krankheitsbewältigung. Die Berliner Social Support Skalen (BSSS). *Diagnostica*, 49, 73-82.
- Schwarzer, R. (2000). *Stress, Angst und Handlungsmotivation*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Schwarzer, R., Leppin, A. (1991). Social support and health: A meta-analysis. *Psychology and Health: An International Journal*, 3, 1-15.
- Sommer G., Fydrich T. (1989). *Soziale Unterstützung, Diagnostik, Konzepte, Fragebogen F-SozU*. Tübingen: Deutsche Gesellschaft für Verhaltenstherapie.
- Vaux, A. (1992). Assessment of social support. [W:] H. O. F. Veiel, U. Baumann (red.), *The meaning and measurement of social support* (s. 193-216). New York: Hemisphere.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M. (1998a). *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska. Narzędzie pomiarowe*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M. (1998b). *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.